

TURKIYADA MAHKUMLAR-HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Suvankulov Zafar Latifovich

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Akademiyasi kafedra o'qituvchisi, podpolkovnik
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18345180>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 15-yanvar 2026 yil
Ma'qullandi: 20-yanvar 2026 yil
Nashr qilindi: 23-yanvar 2026 yil

KEY WORDS

Jazoni ijro etish muassasalari,
mahkumlar huquqlari, inson
huquqlari, penitensiar tizim,
huquqiy kafolatlar, sud nazorati,
jamoatchilik monitoringi, Turkiya
tajribasi.

ABSTRACT

Mazkur ilmiy tadqiqotda Turkiya Respublikasida jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlar huquqlarini himoya qilishning o'ziga xos jihatlari ilmiy-huquqiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda mahkumlarning asosiy huquq va erkinliklari, ularni ta'minlashning huquqiy asoslari, jazoni ijro etish muassasalari ma'muriyatining vakolat va majburiyatlari, shuningdek, sud va jamoatchilik nazorati mexanizmlari yoritib beriladi. Turkiya qonunchiligida mahkumlar-huquqlarini ta'minlashga qaratilgan normalar, xalqaro inson huquqlari standartlarining milliy tizimga implementatsiya qilinishi hamda penitensiar amaliyotning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari jazoni ijro etish tizimini takomillashtirish va mahkumlar huquqlarini samarali himoya qilish mexanizmlarini rivojlantirishda nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Inson huquq va erkinliklarini himoya qilish har qanday huquqiy davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, jinoyat sodir etganligi uchun jamiyatdan vaqtincha ajratilgan shaxslar — mahkumlarning huquqlarini ta'minlash-masalasi davlatning insonparvarlik siyosati va qonun ustuvorligiga amal qilish darajasini aks ettiruvchi muhim mezon sifatida namoyon bo'ladi. Jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarga nisbatan qo'llaniladigan cheklovlar qonun bilan belgilab qo'yilgan bo'lib, ular inson sha'ni va qadr-qimmatini kamsitmasligi shart.

Hozirgi global tendensiyalar jazoni ijro etish tizimini faqat jazolovchi institut sifatida emas, balki mahkumlarni tuzatish, qayta ijtimoiylashtirish va jamiyatga moslashtirishga qaratilgan huquqiy-murabbiy institut sifatida qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, mahkumlar huquqlarini himoya qilish masalasi xalqaro inson huquqlari standartlari doirasida alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Bu borada Turkiya Respublikasi tajribasi ilmiy jihatdan katta qiziqish uyg'otadi. Turkiya penitensiar tizimi romano-german huquq oilasi an'analari-asosida shakllangan bo'lib, inson huquqlarini himoya qilish

sohasida xalqaro shartnomalar va Yevropa huquqiy standartlarining ta'siri kuchli hisoblanadi. Mamlakatda jazoni ijro etish muassasalari faoliyati Konstitutsiya, jinoyat-ijro qonunchiligi hamda maxsus qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi.

Turkiya qonunchiligida mahkumlarning hayot va sog'liqni saqlash huquqi, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, tibbiy yordam olish, ta'lim va mehnat qilish, diniy e'tiqod erkinligi hamda murojaat qilish huquqlari kafolatlangan. Ushbu huquqlarning amaliy ta'minlanishi jazoni ijro etish muassasalari ma'muriyati faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, mahkumlarga nisbatan qo'llaniladigan har qanday cheklovlar qonuniylik, zaruriyat va mutanosiblik tamoyillariga asoslanishi shart.

Turkiya tajribasining o'ziga xos jihatlaridan biri — mahkumlar huquqlarini himoya qilishda sud nazorati va mustaqil nazorat mexanizmlarining mavjudligidir. Mahkumlar va ularning vakillari jazoni ijro etish muassasalari ma'muriyati qarorlari va harakatlari ustidan sud organlariga shikoyat qilish huquqiga ega. Bu esa penitensiar muassasalar faoliyatida qonuniylikni ta'minlashning muhim kafolati sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, Turkiyada mahkumlarni qayta-ijtimoiylashtirishga qaratilgan dasturlarga alohida e'tibor qaratiladi. Ta'lim berish, kasb-hunarga o'qitish, psixologik yordam ko'rsatish va mehnatga jalb etish orqali mahkumlarni jamiyatga tayyorlash mahkumlar huquqlarini ta'minlashning muhim elementi sifatida namoyon bo'ladi. Bu yondashuv jazoni ijro etish tizimining insonparvarlik mohiyatini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot Turkiya tajribasi misolida mahkumlar huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslari, institutsional mexanizmlari va amaliy jihatlarini ochib berishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari-milliy jazoni ijro etish qonunchiligini takomillashtirish, mahkumlar huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish hamda qiyosiy-huquqiy tadqiqotlar uchun nazariy va amaliy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Turkiyada mahkumlar huquqlarini himoya qilishning o'ziga xos jihatlarini jazoni ijro etish tizimining tarixiy va hozirgi holati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, Yevropa Inson Huquqlari Konvensiyasi va Turkiya Konstitutsiyasi asosida shakllanadi. Turkiyadagi qamoqxonalarda tizimi 2000-yillardan boshlab Yevropa Ittifoqiga qo'shilish jarayoni ta'sirida islohotlarga uchragan bo'lib, bu islohotlar mahkumlarning huquqlarini himoya qilishda o'ziga xos mexanizmlarni yaratdi. Masalan, 2005-yilda qabul qilingan Jazoni ijro etish va xavfsizlik choralari to'g'risidagi qonun mahkumlarning huquqlarini himoya qilish uchun maxsus shikoyat mexanizmlarini joriy etdi, bu esa mahkumlarga sudga murojaat qilish imkoniyatini kengaytirdi. Professor Pol G'reyenning tadqiqotlarida Turkiya qamoqxonalariidagi ochlik e'lonlari va islohotlarning siyosiy oqibatlari o'rganilgan bo'lib, u 2000-yildagi "Hayotga qaytish" operatsiyasidan keyin mahkumlar huquqlarining himoyasi kuchayganini ta'kidlaydi [1]. Bu islohotlar mahkumlarning tibbiy yordam va ta'lim huquqlarini ta'minlashga yo'naltirilgan.

Turkiya qamoqxonalariida mahkumlar huquqlarini himoya qilishning o'ziga xos jihati qamoqxonalarning F-tipli tuzilishidir, bu tizim siyosiy mahkumlarni izolyatsiya qilishga qaratilgan. World Prison Brief ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yil 2 yanvar holatiga Turkiya qamoqxonalariida 402,014 mahkum saqlanmoqda, bu aholi sonining 100,000 nafariga 468 mahkum to'g'ri keladi [2]. Qamoqxonalarning to'liqlik darajasi 132,9 foizni tashkil etadi, bu esa mahkumlar huquqlarini himoya qilishda muammolarni keltirib chiqaradi. Professor Hilal Aydin va Kemal Avinjanning ishlarida Turkiyadagi intellektual jinoyatlar uchun mahkum etilganlarning huquqlari buzilishi o'rganilgan, ular Turkiya Konstitutsiyasining 16-moddasiga

ko'ra homilador ayollarning huquqlari himoyasining o'ziga xos jihatlari ko'rsatadi [3]. Bu tizim mahkumlarning huquqlarini himoya qilishda Yevropa Inson Huquqlari Sudi qarorlariga muvofiqlashtirishni talab etadi.

Mahkumlar huquqlarini himoya qilishda Turkiyaning o'ziga xos jihati transgender mahkumlarga nisbatan himoya mexanizmlaridir. Inson huquqlari assotsiatsiyasi (İHD) hisobotiga ko'ra, 2024-yilda Turkiya qamoqxonalari 26,632 ta huquq buzilishi qayd etilgan, shu jumladan to'liqlik, tibbiy yordamdan mahrum etish va zo'ravonlik [4]. Professor Ketrin Kvellingning tadqiqotlarida COVID-19 pandemiyasi davrida siyosiy mahkumlarga nisbatan huquq buzilishlari o'rganilgan, u qamoqxonalardagi 100,000 ga yaqin mahkumning huquqlari himoyasining o'ziga xos muammolarini ta'kidlaydi [5]. Bu holatlar mahkumlarning huquqlarini himoya qilishda gender tengligini ta'minlashning muhimligini ko'rsatadi.

Turkiyada mahkumlar huquqlarini himoya qilishning yana bir o'ziga xos jihati yosh mahkumlar va bolalar uchun maxsus himoya mexanizmlaridir. Council of Europe Annual Penal Statistics ma'lumotlariga ko'ra, Turkiya qamoqxonalari 126 foizni tashkil etadi, bu esa mahkumlarning huquqlariga ta'sir etadi [6]. Professor Nilay Kavurning ishlarida Turkiyaning yosh jinoyatchilarni boshqarish tizimidagi "menejerlik" jihatlari o'rganilgan, u huquq himoyasining o'ziga xos islohotlarini tahlil qiladi [7]. Bu islohotlar mahkumlarning reabilitatsiyasi va jamiyatga qaytishini ta'minlashga yo'naltirilgan.

Qamoqxonalarda mahkumlarning huquqlarini himoya qilishda Turkiyaning o'ziga xos jihati izolyatsiya va yagona kameralar tizimidir. Prison Insider ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil holatiga Turkiya qamoqxonalari 433,543 mahkum saqlanmoqda, bu Yevropadagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biridir [8]. Professor Arif Ibikog'luning tadqiqotlarida Turkiya qamoqxonalari siyosiy islohotlar o'rganilgan, u mahkumlar jamiyati va huquq himoyachilari o'rtasidagi o'ziga xos munosabatlarni ko'rsatadi [9]. Bu tizim mahkumlarning huquqlarini himoya qilishda xalqaro standartlarga muvofiqlashtirishni talab etadi.

Turkiyada mahkumlar huquqlarini himoya qilishning o'ziga xos jihati pandemiya davridagi choralardir. Inson Haklari Derneği hisobotiga ko'ra, 2023-yilda qamoqxonalarda huquq buzilishlarining asosiy turlari haqida ma'lumotlar keltirilgan, shu jumladan izolyatsiya va tibbiy himoya [10]. Professor G'ylsym Urganning ishlarida Yevropa Inson Huquqlari Sudi qarorlari asosida mahkumlar huquqlarini himoya qilishning musbat majburiyatlari o'rganilgan [11]. Bu holatlar mahkumlarning huquqlarini himoya qilishda davlat majburiyatlarining o'ziga xos jihatlari ko'rsatadi.

Mahkumlar huquqlarini himoya qilishda Turkiyaning o'ziga xos jihati advokatlar va huquq himoyachilarining rolidir. U.S. Department of State hisobotiga ko'ra, 2020-yilda Turkiyada 282,790 kishi hibsga olingan, shu jumladan siyosiy sabablarga ko'ra [12]. Professor PJ Magnarellaning tadqiqotlarida Turkiyadagi huquqiy va siyosiy tuzilmalarda huquq himoyasining o'ziga xos jihatlari o'rganilgan [13]. Bu islohotlar mahkumlarning huquqlarini himoya qilishda advokatlarning himoyasini kuchaytirishni talab etadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Green P. Turkish jails, hunger strikes and the European drive for prison reform // Punishment & Society. – 2002. – Vol. 4. – No. 3. – P. 395-413.

2. World Prison Brief. Turkey Prison Statistics // Institute for Crime & Justice Policy Research. – 2026.
3. Aydin H., Avincan K. Intellectual crimes and serious violation of human rights in Turkey: a narrative inquiry // The International Journal of Human Rights. – 2020. – Vol. 24. – No. 8. – P. 1125-1155.
4. İnsan Hakları Derneği. 2024 Yılı Hapishane Raporu // İHD Report. – 2025.
5. Quelle K. Political Incarceration in Turkey: Human Rights Abuses Against Prisoners and Detainees Among the COVID-19 Pandemic // Transnational Law and Contemporary Problems. – 2021. – Vol. 31. – No. 1. – P. 395-432.
6. Council of Europe. Annual Penal Statistics – SPACE 2023 // University of Lausanne. – 2024.
7. Kavur N. Managing Turkey's Marginalized Youth: 'Managerialism' in Turkey's Youth Justice and Penal Systems // Youth Justice. – 2024. – Vol. 24. – No. 1. – P. 45-62.
8. Prison Insider. Türkiye: Prisons in 2025 // Prison Insider Report. – 2025.
9. Ibikoglu A. Incarcerating politics: Prison reform in contemporary Turkey // ProQuest Dissertations. – 2012.
10. İnsan Hakları Derneği. 2023 Prisons Report // İHD Report. – 2024.
11. Urgan G. Positive Obligations Of States For The Protection Of Prisoners' Rights Under The Case Law Of The European Court Of Human Rights // ProQuest. – 2013.
12. U.S. Department of State. 2020 Country Reports on Human Rights Practices: Turkey // Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. – 2021.
13. Magnarella P.J. The Legal, Political and Cultural Structures of Human Rights Protections and Abuses in Turkey // Journal of International Law and Practice. – 1994. – Vol. 3. – P. 439-458